

Thomas Bauer, Müphemlik Kültürü ve İslâm: Farklı Bir İslâm Tarihi Okuması*

Kitap
Tanıtımı
Book
Review

Cemal Kalkan

Arş. Gör. Dr. Selçuk Üniv., İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Research Assistant, Selcuk Univ. Faculty of Islamic Sciences, Dept. Islamic Law
Konya, Turkey

 kalkancemal@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-0616-5303>

Yazar
Author

Kalkan, Cemal. "Thomas Bauer, Müphemlik Kültürü ve İslâm: Farklı Bir İslâm Tarihi Okuması". *Tevilat* 1/1 (2020), 223-228.

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.4414842>

Atıf
Cite as

Thomas Bauer tarafından 2011 yılında Almanca yayımlanan, 2019 yılında ise "*Müphemlik Kültürü ve İslâm: Farklı Bir İslâm Tarihi Okuması*" ismiyle Türkçemize kazandırılan eserin kısa zaman içerisinde pek çok baskı yapması, akademik camianın ilgisini çekmiş ve bu eser, bazı akademik çalışmalara da konu olmuştur. Mevzubahis çalışmaların bir

* Thomas Bauer, *Müphemlik Kültürü ve İslâm: Farklı Bir İslâm Tarihi Okuması*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 2020

kısmı eseri yüzeysel olarak tanıtmakla yetinirken bazıları da ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu değerlendirme yazısında ise daha çok müellifin fikhî konulara yaklaşımı ele alınacaktır.

Bauer'ın eseri on bölümden oluşmaktadır: “Giriş”, “Kültürel Müphemlik”, “Tanrı Çeşitlemeli Konuşur mu?”, “Tanrı Çokanlamlı Konuşur mu?”, “Rahmet Olarak Görüş Farklılıkları”, “İslâm'ın İslâmîleştirilmesi”, “Sözün Ciddiyeti ve Söz Oyunu”, “Zevkin Müphemliği”, “Dünyaya Sakin Bakış” ve “Kesinliği Ararken”. Bu anlamda yazar, İslâm düşüncesini, bazı tarihsel kesitler, kişiler ve eserler üzerinden birbiriyle uyumlu bir kurgu halinde anlatmakta ve “kurucu biçimlenme”, “klasik İslâm” ve “modern dönem” şeklinde İslâm tarihini yeni bir dönemlendirmeye tâbi tutmaktadır.

Eserin temel konusu, isminden de anlaşılacağı üzere “müphemlik” kavramıdır. Yazar, klasik İslâm döneminde ileri seviyede bir müphemlik kültürünün olduğunu iddia ederek müphemliğin İslâm kültürüne yabancı bir kavram olmadığını dile getirmiş ve müphemliği şu cümlelerle açıklar:

Eğer bir kavrama, bir eylem biçimine veya bir nesneye uzunca bir süre boyunca aynı anda iki zıt veya birbirinden belirgin biçimde farklılaşan en azından iki rakip anlam atfedilebiliyorsa, eğer bir toplumsal grup, tekil hayat alanlarına dair normlarını ve anlamlandırmaları aynı anda zıt veya birbirinden kuvvetli biçimde farklılaşan söylemlerden devşirebiliyor veya eğer bir grup içerisinde bir olgunun farklı yorumları benimseyebiliyor ve bu yorumların hiçbirisi tek başına geçerlilik iddiasında bulunamıyorsa, orada bir kültürel müphemlik olgusuyla karşı karşıyayız demektir (s. 24).

Bauer, bu tanımdan sonra kültürel müphemlik hoşgörüsü ile hoşgörünün karıştırılmamasına dikkat çeker. Ona göre, “hoşgörü: genel olarak her türlü farklı var olma veya farklı eylem biçiminin dokunulmazlığını tanıyarak mevcudiyetine rıza gösterme kabiliyetidir.” Böylece hoşgörü, daima kendisi ile öteki arasında açık seçik bir ayrımı var sayar ve kesin bir duruma dayanır. Bununla birlikte yazar, müphemliğin ise herhangi bir muayyen sabitesinin olmadığını ileri sürer. Müellife göre Batı'nın yolu çok anlamlılığı bertaraf etmek, klasik İslâm'ın yolu ise çok anlamlılığı ehliştirmektir. Fakat daha sonra Batı'da modernlikle birlikte ortaya çıkan “müphemlik karşıtlığı”, “kesinlik takıntısı” ve “evrensellik hırsı” İslâm dünyasına da sirayet etmiş ve böylece Klasik İslâm dönemine hâkim olan müphemlik sevgisi ve hoşgörüsü modern dönemde kaybedilmiştir.

İslâm'da kültürel mühphemlik biçimlerini; "söylemlerin çoğulluğunun kabulü", "farklı yorumların kabulü", "mühphem metinler, eylemler ve yerler" ve "mühphemlik üzerine tefekkür ve mühphemlik idmanı" olmak üzere dört ana fikirde ele alan yazara göre klasik İslâm'ın bütün önemli sahaları, birbiri ile çatışan, birbirlerine başlangıçta düşmanca tutum alan söylemlerin bir uzlaşmasının sonucudur. Ayrıca yazar, klasik İslâm metinlerinde var olduğuna inandığı çelişkilerin, bilinçli olarak çözülmediğini düşünmektedir. Çünkü ona göre İslâm toplumu, birbirleriyle bağdaştırılması zor olan normların ve değerlerin yan yana durabildiği bir toplumdur. Yine İslâm'daki görüş farklılığının, kaçınılması gereken bir musibet değil de sistemin kurucu bir unsuru olduğunu belirtir.

Bauer, Kur'ân metninin tarihini, mühphemlik krizinden doğan ve mühphemliği *ehlileştirme* sürecinin ideal bir örneği olarak dile getirir. Bu düşüncesini kıraat âlimi İbnü'l Cezerî (ö. 833/1429) üzerinden açıklar ve onun Kur'ân okuma tarzları üzerine bir "üretici teori" geliştirdiğini ileri sürer. Çünkü İbnü'l Cezerî'ye göre okuma tarzları yorum imkânları açısından oldukça çoğulcudur, ancak her ne tarzda olursa olsun daima birbirleriyle telif edilebilir niteliktedir. Bauer, onun bu kavrayışını, postmodern bir anlayış olarak tanımlar. Yazara göre İbnü'l Cezerî, kabul edilen Kur'ân okuma tarzlarının sayısını yediye indirgeme teşebbüslerine karşı mücadele veriyorken günümüzde birden fazla Kur'ân okuma tarzı olması sorgulanır. Müellif, klasik İslâm döneminde var olan çeşitlilikten günümüze yalnızca; "marjinalleştirilmiş, çok defa yanlış anlaşılmiş bir gelenek ve büyük bir hoşnutsuzluk" kaldığını düşünür.

Yazar, İslâm hukukunun, genellikle *dinsel* hukuk hatta *tanrısal* hukuk olarak tanımlandığını ifade eder. Lakin böyle bir tanımın aslında yanıltıcı olduğunu çünkü bu tanımın İslâm hukukunun tek bir veçhesini, dinsel veçhesini mutlaklaştırdığını söyler (s. 152). Yazara göre fakih, hüküm verirken insan yapımı hukuk metinlerine başvurur. Bu metinler ise beşer ürünüdür, yanılmaya açıktır ve asla kutsal bir mahiyeti yoktur. Fikhî hükümlerin beşerî yönünü dikkate alan müellif fikhin "seküler" yönünün ön plana çıkartılması gerektiğine inanır.

Esasen klasik kaynaklarımızda da fikhin beşer ürünü olduğuna dair benzer ifadeleri bulmak mümkündür. Fakat bu kabul, hiçbir zaman fikhî ahkâmın şerî niteliğine bir halel getirmemiştir. Örneğin İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), fikhin kaynakları ve yöntemine dair kaleme aldığı eserini "*İlâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn: Müftülerin Allah adına bildirimde bulunması*" şeklinde adlandırarak fikhî hükümlerin şerî boyutuna vurgulu bir şekilde dikkat çekmiştir. Çünkü beşer ürünü

olmakla birlikte yapılan içtihatlar, nihayetinde Şarî Teâlâ'nın ilgili meselede muradının ne olduğuna dair bir açıklama olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda içtihad, hem fıkıh alimlerinin nazarında hem de *mükellefin* nazarında Allah'ın hükmü mesabesinde görülmüştür.

Bauer, eserinin tamamında İslâm kültürünün, diğer kültürlerden beslendiğini vurgulamakta ve bu bağlamda Roma Hukuku'ndan Hanefî fihhına bir şeyler intikal ettiğini fakat bunun somut kanıtlarını göstermenin kolay olmadığını söylemektedir (s. 154). Maalesef yazar, herhangi bir argüman sunamamasına rağmen telif ettiği eserdeki kurgusunu bunun üzerinden temellendirmekte ve Hanefî fihhının buradan beslendiğini iddia etmektedir.

Müellif, İslâm hukukunda müphemlik kültürünü temellendirmek için Mâlikî fakih İbn Cüzey'in (ö. 741/1340) *Takrîb* isimli usûl eserinden hareketle bazı çıkarımlarda bulunur. Yazara göre, mevzubahis usûl eserinin en önemli kısmı dil bilimsel temellere ilişkin olan ikinci bölümdür. Çünkü İbn Cüzey, bu kısımda düşüncelerini bir dilsel iletişim modeline dayandırmış ve bir ifadenin anlamını üç farklı bakış açısından incelemiştir: Birincisi lügat anlamı bakımından (*vaz'*) ikincisi konuşanın kelimeyi hangi anlamda kullandığı bakımından (*isti'mal*), üçüncüsü de dinleyenin ifadeye atfettiği anlamdır (*Haml*). Böylece İbn Cüzey, yanlış anlama ihtimalini açıkça hesaba katmıştır. Bu nedenle fakihin dil bilimlerinde ayrıntılı bilgilere sahip olması gerekir ki, Kur'an'daki veya bir hadisteki belirli bir ifadeyi nasıl yorumlamanın muhtemelen en doğrusu olacağına dair hüküm verebilsin (s. 158). Fıkıh usûlü sahasında temsil kabiliyeti yüksek birçok metin bulunmasına rağmen yazarın ana akım fıkıh eserleri dışında kalan bir esere başvurması çok anlaşılabilir bir durum değildir.

Yazar, fihhın çeşitliliğini ifade etmek için tabaklanmış deri örneği üzerinde durur; bu konu hakkındaki farklı görüşleri ileri sürerek fukahanın da bunu anlayışla karşıladığını söyler. Böylece klasik dönemde hoşgörü ve çeşitliliğin çok doğal bir durum olduğunu dile getirir. Yazara göre İslâm bir "kesinlikler" dünyası değil "muhtemellikler" dünyasıdır. Bu bağlamda hukukçuların nadiren kesinlik iddiasında bulunduğunu ve kendilerini daha ziyade müphemlikler dünyasını ehlileştirip yaşanabilir kılmakla vazifeli gördüklerini ifade etmektedir.

Eserin İslâm hukukunun sâbitelerine vurgu yapmaması manidardır. Yazar, eserin genelinde İslâm kültürünün sahip olduğu sâbiteleri göz ardı etmektedir. Her ne kadar fıkıh düşüncesinde "muhtemellikler" alanı nicelik olarak çok daha büyük bir alanı ifade etse de bazı fikhî hükümler kesinlikler alanına yani sabitelere dayanmak

durumundadır. Bu bağlamda yazarın bahsettiği “muhtemelliklerin”; tevâtür, icmâ vb. kesinliklere dair sabiteler düşüncesi temeline dayanması gerekmektedir. Ayrıca İslâm’ın kesinliklerinin bariz bir şekilde görüldüğü kelâm ilmi hakkında ise yazar bilgisinin olmadığını ileri sürerek âdetâ bu konuyu ele almak istememektedir. Oysa Bauer, eserinde İslâm kültürünün hemen hemen bütün alanlarına dair yargıda bulunmaktadır. Söz konusu alanlardan bazılarına dair birikimsiz olduğunu ifade etmezken zarurât-i diniyyenin ele alındığı kelâm ilmini kasıtlı olarak göz ardı etmektedir. Bununla birlikte kitabının genelinde İslâm’ın sâbitelerine yönelik ciddi bir ilgisizlik sezilmektedir. Bu tavır, okuyucuyu yanıltmaya yönelik bir teşebbüs olarak yorumlanabilir.

Yazarın İslâm fetihleri hakkındaki düşünceleri de vâkıyla çelişmektedir. Ona göre, “İslâm’ı benimsemekle Araplar kendilerine ait, Arapça bir kutsal metne ve modern bir dine sahip oldular. Bu din ne Yahudi diniydi ne de birbiriyle rekabet halindeki muhtelif Hristiyanlık yönelimleri ile örtüşüyordu. Şimdi Araplar için bir yandan dini temelli eski sadakat bağlarını feshedip İslâm bayrağı altında müşterek bir Arap davası güderek eski büyük güçlerin karşısına müstakilen dikilmek mümkündü artık... Demek İslâm dini fetih seferlerinin sebebi değildir onları mümkün kılmıştır sadece.” (s. 217) Böylece Bauer, klasik İslâm olarak adlandırdığı dönemde, tebliğ azminin hayli düşük olduğunu ve yapılan savaşların da ilâ-i kelimetullah için yapılmadığını iddia etmektedir.

Yine benzer şekilde yazar, İslâm tarihi boyunca, “ruhani otorite” ile “politik otoritenin” açık seçik bir şekilde ayrılmış olduğunu ifade eder. Söz konusu fikrini temellendirmek için İbn Nübâte’nin (ö. 768/1366) eserine başvuran Bauer, bu kitapta onun Hz. Peygamber (a.s.) ve sahabe dönemindeki tarihi örneklere yer vermediğini söyler. Aynı şekilde emire sunulan bir eylem düsturunun hiçbir zaman Kur’an’dan ve sünnetten üretilmediğini ve hiçbir zaman İslâm hukukundan bir norm çıkartılmadığını ayrıca dinin hiçbir yerde norm kaynağı olmadığını belirtir. Böylece Nübâte’nin politika ile dini birbirinden ayırdığını iddia eder. Daha sonra yazar, söz konusu eserlerde dile getirilen hususların fakihler tarafından eleştirilmediğini öne sürerek İslâm’da seküler bir yapının varlığına dair iddiasına bir temel bulmaya çalışır. Kanaatimizce yazarın din ile devlet işlerinin birbirinden net bir şekilde ayrıldığını iddia etmesi, tarihi gerçeklerle açıkça çelişmektedir. Yalnızca Osmanlı Devleti’nin uygulamalarına bakmak söz konusu iddiaların ne kadar temelsiz olduğunu gözler önüne serecektir.

Diğer yandan yazar eserinde, hoşlanmadığı bazı âlimlere karşı nezaketsiz bir dil kullanmakta ve hakaret etmektedir. Mesela, kendine göre uygunsuz bir tutum içinde olduğu için İbn Kesir'i (ö. 774/1373) "İslâm fikir tarihinin en dar kafalı softalarından" (s. 205) biri olarak değerlendirir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) için de "onun hırslı Hanbelî radikalizmi, toplumsal barışı tehlikeye düşürdüğü" (s. 128) şeklinde bir betimleme yapmaktadır. Yine selefi âlim İbn Useymin'i eleştirirken onun "utanmazca" (s. 73) tarihi çarpıttığını söyler. Thomas Bauer'in mazur görülebilir hiçbir yanı olmayan bir başka hakareti de Suyûtî'ye (ö. 911/1505) yöneliktir. Onun için "fazlasıyla küstah ve dediğim dedik bir büyük âlim" (s. 41) yakıştırmasında bulunur. Esasen söz konusu ifadeleri, bir bilim adamının eserinde görmek alışık olduğumuz bir durum değildir.

Sonuç olarak Thomas Bauer, eserinde tezlerine ve iddialarına ilişkin güçlü ve ikna edici bir anlatı sunarak okuyucuyu düşünmeye ve sorgulamaya zorlamıştır. Kitabı bu yönüyle başarılı kabul etmek mümkündür. Ancak yazarın İslam kültürünü temsil etme yönü son derece zayıf belirli tikel örnekler üzerinden genellemeler yapması, eserin bu başarısına gölge düşürmüştür. Ayrıca yazarın tespit ettiği bazı doğrular üzerine pek çok yanlış fikir inşa ederek hatalı sonuçlara ulaştığını söyleyebiliriz.